

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTTİHATÇI KARŞITLIĞINA BİR ÖRNEK:
YAKUP CEMİL MESELESİNİN YENİDEN GÜNDEME GETİRİLMESİ
AN EXAMPLE OF THE OPPOSITION OF THE UNION DURING THE
ARMISTICE PERIOD: TO BRING THE ISSUE OF YAKUP CEMİL TO THE
AGENDA AGAIN

ASAF ÖZKAN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Assoc. Prof. Dr., Ataturk University, Institute of Ataturk's Principles and Revolution History
asaf.ozkan@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5516-0827>

Atıf / Citation

Özkan, A. 2021. "Mütareke Döneminde İttihatçı Karşıtlığına Bir Örnek: Yakup Cemil Meselesinin Yeniden Gündeme Getirilmesi". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 70, (Ocak-January 2021). 559-575

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.9.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 27.11.2020
Yayın Tarihi-*Date Published* : 20.01.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4441>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-70, Ocak-January 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTTİHAÇÇI KARŞITLIĞINA BİR ÖRNEK: YAKUP CEMİL MESELESİNİN YENİDEN GÜNDEME GETİRİLMESİ*

AN EXAMPLE OF THE OPPOSITION OF THE UNION DURING THE
ARMISTICE PERIOD: TO BRING THE ISSUE OF YAKUP CEMİL TO THE
AGENDA AGAIN

ASAF ÖZKAN

Öz

Meşhur İttihatçılardan Yakup Cemil Bey, I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ile münferit bir barış antlaşması yapılmasını savunduğu ve bu fikrini gerçekleştirmek üzere İttihatçı hükümete karşı bir darbe organize ettiği gerekçeleriyle tutuklanmış ve idam edilmişti. Yakup Cemil Bey'in bu davranışında rütbesinin yükseltilmesi talebinin Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından reddedilmesinin de etkisi vardı. İdamından sonra hükümet ailesine maaş bağladı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ailesi rütbesinin Kaymakam (Yarbay) olduğunu iddia ettikleri Yakup Cemil Bey'in ailesi olarak kendilerine hak ettikleri maaşın bağlanmadığı gerekçesi ile hükümete başvurdu. Aynı şekilde kardeşleri de idam sürecinde ve sonrasında ticaretlerinin engellendiğini ileri sürerek zararlarının tazmin edilmesini istedi. Yapılan uzun incelemelerden sonra ailenin ve kardeşlerin iddialarının gerçeği yansıtmadığı ortaya çıktı. Aslında aile mütareke dönemindeki İttihatçı karşıtı havadan faydalanmak istemişlerdi. Bu durum İttihatçı karşıtı hükümetin de politikalarına uygun olduğu için desteklenmişti. Ama sonuçta Yakup Cemil Bey'in idam edildiğinde kaymakam değil ihtiyat binbaşı rütbesinde bulunduğu ve ailesine de buna uygun maaş bağlandığı belirlenmişti.

Anahtar Kelimeler: Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki, Yakup Cemil Bey, Divan-ı Harb-i Örfi.

Abstract

Yakup Cemil Bey, one of the famous members of the Union, was arrested and executed on the grounds that he defended being made an individual peace treaty with Britain in the years of World War I and organized a coup against the Unionist government in order to realize this idea. In this behaviour of Yakup Cemil Bey, being refused of his request for the promotion of his rank by the Minister of War, Enver Pasha, also had an effect. After his execution the government put on his family a salary. After the signing of the Mondros Armistice on 30 October 1918, his family applied to the government on the grounds that the salary they deserved was not tied to them as the family of Yakup Cemil Bey, whom they claimed was the rank of a district governor (Lieutenant Colonel). Similarly, his brothers demanded compensation for their losses by claiming that their trade had been blocked during and after the execution process. After long investigations, the claims of the family and the brothers did not reflect the truth. In fact, the family wanted to benefit from the anti-union air during the armistice period. This situation was supported because it was in line with the policies of the government, which was against the anti-union. But in the end, when Yakup Cemil Bey was executed, it was detected that he had been in the rank of substitute major, not the district governor and his family had been assigned a suitable salary with his rank.

Key Words: The Ottoman Special Organization, Yakup Cemil Bey, the Committee of Union and Progress, Court Martials.

* Bu makale yazar tarafından 25-26 Nisan 2019'da Atatürk Araştırma Merkezi ve Atatürk Üniversitesi tarafından düzenlenen "Millî Mücadele'nin 100. Yılı: Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu"na sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş halidir. Daha önce yayımlanmamıştır.

Structured Abstract

Yakup Cemil Bey was born in Yenibahçe, İstanbul in 1883. After he had finished his primary education in primary school in his district, he graduated the Kuleli Military High School and Military Rushtiye. (Military Middle School). After he had graduated in 1903 with the rank of lieutenant from the Military School, which he entered, he was appointed to Manastır. Yakup Cemil Bey who fought against the Bulgarian gangs under the command of Enver Bey, joined the Committee of Union and Progress with the encouragement of his friend Sapançalı Hakkı Bey. He joined the Bouncer Branch, which was created in accordance with the order of the Committee of Union and Progress adopted in 1908, and where volunteers who promised to fulfil the orders given by the society without question would be accepted.

Yakup Cemil Bey also came to the fore in critical events as one of the officers acting with Enver Bey after the declaration of the Constitutional Monarchy. In 1911, when the Italians attacked Tripoli, he was among the officers who voluntarily went to the region and wanted to fight the Italians by organizing the local people. Yakup Cemil Bey, who took part in the First Balkan War after returning from Tripoli, also came to the fore in the coup organized by the Committee of Union and Progress under the leadership of Enver and Talat Bey and shot the Minister of War Nazım Pasha in the Raid of the Bâb-ı Ali on 23 January 1913. Yakup Cemil Bey was dismissed from military service on February 4, 1913, together with some of her friends like him, who were among the bouncer officers, with the claim of their interfering in politics. But this situation did not prevent Yakup Cemil and his friends from engaging in military activities. Thus, although he was not an officer in the Second Balkan War, he served with militia forces and contributed to the rescue of Edirne. He was among the officers who pressured the government for Enver Bey, one of the favourite officers of the Committee of Union and Progress, to become the Minister of War instead of Ahmet İzzet Pasha, who had been reluctant about the liquidation planned in the Ottoman Army before the First World War and he contributed with his friends to Enver Bey becoming Minister of War by getting two ranks at once. Yakup Cemil Bey, who entered the Teşkilat-ı Mahsusa (The Ottoman Special Organization), which was established as informal warfare organization on November 30, 1913; With the outbreak of the First World War, he served on the Caucasian front with his volunteer detachment under his command. Because of his success he performed here, he was promoted to the reserve major on 10 June 1915.

After returning to Istanbul, Yakup Cemil Bey, who served on the various regions of the Caucasian Front, demanded Enver Pasha to promote his rank and appoint him as the commander of the corps. But Upon Enver Pasha stated that the reserve officers could rise to the rank of major most, he felt resentful and started to react to the government. Meanwhile, some British officials offered Sapançalı Hakkı Bey, one of Yakup Cemil Bey's close friends, to mediate between the Ottoman State and Britain to sign a peace treaty while he was in Romania. Sapançalı Hakkı Bey, who was also one of Enver Pasha's relatives, did not accept this offer on the grounds that he did not have an official duty, but he mentioned this offer to Yakup Cemil Bey. Yakup Cemil, who was resentful against the government; he forwarded this proposal to the government, but when it was not accepted, he planned a coup against the government. With the initiatives of the government, which was aware of this attempt, Yakup Cemil Bey was arrested and after he was judged, he was executed on September 10, 1916.

Towards the end of the First World War, due to the bad course of the war, the Union and Progress Government resigned and Ahmet İzzet Pasha Government was established instead of it. The new government first withdrew from the war by signing the Mondros Armistice on 30 October 1918. In the new period called the armistice period, members of the Committee of Union and Progress were held responsible for the Ottoman Empire to enter the First World War and for the policies during the war years and were tried by various judicial bodies. Meanwhile, during the war years, the opponents who believed that they were victims of the Committee of Union and Progress due to the authoritarian

politics, attempted to take revenge on the members of the Committee of Union and Progress by legal and illegal means in the new period. Actually, those who thought that they were victimized by the Committee of Union and Progress, although they were the Unionists, took action in this right-seeking process that the opponents fought against the Union and Progress. In this context, the issue of execution of Yakup Cemil Bey, which could be considered as the internal showdown of the Committee of Union and Progress, also became a current issue. The wives of Yakup Cemil Bey, Fatma and Nevber ladies, applied to the government and indicated that the Government of Union and Progress had executed their husband unjustly and they could not receive the salary of their husband even though they deserved and they demanded this situation to be corrected. In addition, Yakup Cemil Bey's brothers Seyyit Mehmet and Kemal Bey applied to the Ministry of Internal Affairs and claimed that the execution of their brothers interrupted the commercial activities they were engaged in, therefore, they demanded to be compensated for their 120 thousand liras losses. The government of the period and the anti-Unionist press actually paid close attention to these applications made by the family of Yakup Cemil Bey, who was one of the most important members of the Committee of Union and Progress against the opponents during the war years. The applications were reviewed by the relevant authorities, but it was decided that there were no irregularities that would require correction, especially regarding the paid salary. Because their wives claimed that Yakup Cemil Bey had been executed while he was in the rank of prefect (Lieutenant Colonel) and the salary assigned to them was low. However, as a result of the investigation, it was revealed that Jacob Cemil was a reserve major when he was executed and that the reserve officers could be promoted to the rank of major at most. Despite this, this criticism from the Committee of Union and Progress remained on the agenda for a long time in the anti-Unionist ambience of the period.

Actually, there were two dimensions of Yakup Cemil Bey being become a current issue during the armistice. The first of these was the point of view of the governments of Istanbul on this issue and its actions, and the other was the desire of Yakup Cemil Bey's family and brothers to take advantage of the anti-unionist environment that emerged after the armistice.

Yakup Cemil Bey, who was one of the typical committee members of the Union, before and after Constitutional Monarchy, was essentially one of the cruelest practitioners of the Union and Progress Society's policy of intimidation through violence, especially against opposition groups. Actually, with the reasons of the events of his shooting Nazım Pasha, who was the minister of war in the raid of Bab-ı Ali, and even his proposal to eliminate the other members of the government and his unlimited loyalty to Enver Pasha and the Progress Committee, it was supposed to be hated by the opponents. But, eventually, the fact that he was executed by the Government of the Union and Progress seemed sufficient to place Yakup Cemil Bey as a victimized patriot in the eyes of the opponents. For this reason, the efforts of his family and brothers to bring the issue of the execution of Yakup Cemil back to the agenda attracted a great deal of attention during the governments of Tevfik Pasha and Damat Ferit Pasha, when opposition to the Union and Progress increased both in the government, bureaucracy and in various social segments.

But, it should be noted that this issue was not only dealt with by the government within the framework of solution of only one grievance. As a result of the investigations already carried out, although the trial and punishment of Yakup Cemil was not approved, no irregularities were detected in the way claimed by the family, especially regarding the deserved salary. Besides, it was also clear that the government wanted to gain a political benefit from this issue. The Ottoman delegation, which would go to the peace conference after the war, wanted to take the case file to show the execution of Yakup Cemil as evidence for the allegations that there were some people in the Union and Progress who wanted to leave Germany and make a separate peace with the Allied Powers during the war, but the file could not be prepared and it was not possible.

The attitude of Yakup Cemil Bey's family actually revealed a situation that could be encountered frequently in the conjuncture of the armistice period. In the petition Yakup Cemil Bey's

family wrote to the government, they claimed that this execution was unlawful and that their husband said the Committee of Union and Progress would protect his children when asked during the execution, that his aim was nothing but to protect his country, and that his last word was “Long live the Union and Progress”, and that he was executed because of the treacherous and bloody policies of the Unionist leaders. It was also ironic that Yakup Cemil Bey, who was born as the child of a poor family in Istanbul Yenibahçe, and his brothers who entered into common trade with him using the prestige and financial power he gained within the Union and Progress Society, demanded compensation for the damage they suffered as a result of the closure of their workplaces during and after the execution of Cemil Bey because of the prosecution.

Giriş

Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı'nın sona erdiğini haber veren Mondros Mütarekesi, Osmanlı devlet adamları tarafından büyük bir umut ve beklentiyle karşılanmıştı. Fakat çok geçmeden başlayan işgaller, umut ve beklenti ortamını tedirginlik ve karamsarlığa dönüştürdü. Mütareke Dönemi diye adlandırılan yeni dönem, bir taraftan Osmanlı ülkesinde başlayan işgallere karşı nasıl bir politika belirleneceğine dair tartışmaları başlatırken diğer taraftan ülkede çok sert bir iktidar mücadelesine sahne olacaktı. Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı yıllarında yöneten İttihat ve Terakki Fırkası/Cemiyeti'nin iktidardan düşmesi, liderlerinin yurt dışına çıkması ve yavaş yavaş İttihat ve Terakki muhaliflerinin iktidara geçmeye başlaması bahsedilen bu mücadelenin bir devr-i sabık söylem ve uygulamasına dönüşmesine neden oldu. Mütarekeyi kabul eden Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin 8 Kasım 1918'de istifası üzerine kurulan Tevfik Paşa Hükümeti ve onu takip eden Damat Ferit Hükümetleri dönemlerinde İttihatçı karşıtlığı gittikçe yükseliyordu. Bu karşıtlık, savaşın bütün sorumluluklarını İttihat ve Terakki'ye yükleyerek yükümlülükten kurtulma gayretinin de etkisi ile İttihat ve Terakki'nin siyasetten ve bürokrasiden tasfiyesine zemin hazırladı. Savaş yıllarındaki suiistimalleri araştırma komisyonları, Ermeni tehcirinden sorumlu olduğu düşünülen hükümet üyelerini, askerî ve mülkî bürokrasi mensuplarını sorgulamak üzere kurulan meclis araştırma komisyonları ve Divân-ı Harpler marifetiyle yürütülen bu tasfiye politikalarının yanında yeni dönem politikalarına yarayacağı düşünülen savaş yıllarındaki bazı olayların da yeniden gündeme getirildiği görülmektedir. Mütareke Dönemi'nde, savaş yıllarında sonuçlanmasına rağmen yeniden gündeme getirilen olaylardan biri de meşhur İttihatçılardan ve Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarından Yakup Cemil Bey'in idamı meselesidir.

Bu çalışmada öncelikle Yakup Cemil Bey'in kısaca hayat hikâyesi ve onu idama götüren süreç ele alınacak; ardından Mondros Mütarekesi'nden sonra ailesinin başvurusu ile konunun yeniden gündeme gelmesi ve iktidarın bu konudaki tavrı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Yakup Cemil Bey ve İdamı

Yakup Cemil Bey, 1883 yılında İstanbul Yenibahçe'de doğdu. Babası Mehmet Cemal Bey idi¹. İlköğrenimini semtindeki ilkokulda tamamlayan Yakup Cemil, Askerî

¹ Bazı kaynaklarda Yakup Cemil Bey'in babasının adı Ahmet Bey olarak geçmektedir. Fakat Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti antentli bir belgedeki künyesine göre babasının adı Mehmet Cemal'dir. (Türkiye

Rüştiye ve ardından gittiği Kuleli Askerî İdadisinden mezun olduktan sonra Harbiye Mektebi'ne girdi ve 1903 yılında bu okuldan teğmen rütbesi ile mezun oldu. İlk görev yeri olan Manastır'da ileride hayatında önemli yeri olacak olan Enver Bey'in komutasında Bulgar çetelerine karşı mücadele etti². Kendi neslinin diğer genç subayları gibi Yakup Cemil Bey'in de II. Abdülhamit karşıtlığı ve meşrutiyet taraftarlığı Makedonya'nın bu özgün şartlarında şekillendi.

Attığını vuran nişancılığı, gözü pekliği ve cesareti sayesinde III. Ordu subayları arasında sivrilen Yakup Cemil Bey, kendisi gibi subay olan Sapançalı Hakkı Bey'in teşviki ve referansı ile Meşrutiyet'in ilanından önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi³. İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet öncesinde ve ilanından sonra başta Makedonya'daki III. Ordu subayları olmak üzere çoğunlukla küçük subay ve memurların desteklediği bir örgüttü. Balkanlardaki Bulgar, Sırp, Yunan komitacılarına karşı savaşan bu subaylar savaştıkları komitaların usullerini tevarüs ederek teşkilatlanmışlardı. Meşrutiyet'in ilanından sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli ve kutsal bir cemiyet olma özelliğini devam ettirdi. Aynı zamanda ihtilalci bir cemiyet olarak komitacı geleneklerini de bırakmadı. Nitekim 1908 tarihli nizamnamesinde cemiyete bağlı "*Fedai Şubeleri*" kurulması öngörülmüştü. Nizamnameye göre İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının hepsi cemiyetin mukaddes maksatları uğruna gerekirse canını feda etmeye mecbur olsa da üyelerden isteyenler cemiyetin özel görevlerini yerine getirmek üzere gönüllü olarak fedai yazılabileceklerdi. Fedai olmayı kabul eden üyeler cemiyetin vereceği emirleri hayatı pahasına da olsa geciktirmeden yapmaya mecburdu ve yapmadığı takdirde şiddetle cezalandırılacaktı⁴. Yakup Cemil Bey de cemiyetin bu Fedai Şubelerine giren subaylardan biri idi.

Yakup Cemil Bey Meşrutiyet'in ilanından sonra da Enver Bey ile birlikte hareket eden subaylardan biri olarak kritik olaylarda öne çıkmıştı. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması ile başlayan savaşta Osmanlı Devleti'nin resmi olarak asker göndermemesi nedeniyle bölgede yerli halkı teşkilatlandırarak bir savunma teşkilatı kurmak üzere gizli yollardan Trablusgarp'a giden subayların içerisinde yer almıştı. Daha sonraki dönemlerde ülkenin kaderinde etkin rol oynayacak bu subay grubundan en bilinenleri; Enver Bey, Mustafa Kemal Bey, Ali Fethi Bey, Kuşçubaşı Eşref, Yakup Cemil, İzmitli Mümtaz, Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Çerkes Reşit gibi isimlerdi. Trablusgarp'ta başarılı bir savunma teşkilatı kurmalarına rağmen Balkanlarda bir savaş tehlikesinin ortaya çıkması üzerine Osmanlı Devleti İtalya ile 15 Ekim 1912'de Uşi Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmış ve gönüllü subaylar geri dönmüştü⁵. Trablusgarp'tan dönen Yakup Cemil Bey, Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine 19 Ekim 1912'de yüzbaşı rütbesi ile 3. Kolordu, 24. Alay, 2. Tabur, 5. Bölük emrine atanmıştı⁶.

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 004553/341424, 3-1.

² Soner Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşörü*, Doğan Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2001, s. 19-21.

³ Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşörü*, s. 26.

⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Nizamnamesi için bkz: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011, s.82-90.

⁵ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi, V, II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara (Tarihsiz), s. 277-286.

⁶ BOA, BEO, 004553/341424, 3-1.

Balkan Savaşı'nın başladığı dönemde iktidarda Ahmet Muhtar Paşa'nın Büyük Kabinesi bulunuyordu. Cephelelerde alınan ağır yenilgiler nedeniyle ateşkes istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nde iktidar değişimi yaşanmış ve Ahmet Muhtar Paşa'nın yerine İngilizlerle ilişkilerinin iyi olduğu düşünülen Kamil Paşa hükümeti kurulmuştu. İttihatçı karşıtı bir hükümet olarak tanımlanan Kamil Paşa Hükümeti'nin Edirne de dâhil olmak üzere Trakya'yı terk ederek barış yapacağına dair söylentiler üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmiş ve savaşın devamını sağlamak üzere bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Fakat hükümetin barış konusundaki kararlı tutumu nedeniyle bu baskı ve girişimler sonuçsuz kalmıştı. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti bir hükümet darbesi planladı. Başta Talat Bey ve Enver Bey olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedai subayları tarafından organize edilen darbe planı 23 Ocak 1913'te "*Bâb-ı Âli Baskını*" olarak gerçekleştirildi. Bu baskını gerçekleştiren subaylar içerisinde Yakup Cemil Bey ön plandaki isimlerden biri idi ve baskın sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurmuştu⁷.

Harbiye Nazırını vurmasına rağmen cemiyet tarafından korunan Yakup Cemil Bey herhangi bir takibata uğramamıştı. Fakat bundan kısa bir süre sonra kendisi gibi fedai zabitan olarak nitelendirilen bazı subaylarla birlikte siyasete müdahale ettikleri gerekçesiyle 4 Şubat 1913'te askerlikten çıkarılmıştı⁸. Yakup Cemil ile birlikte daha önceden orduyla ilişkilerini gevşeterek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taşra örgütlerinde katib-i mesullük yani parti müfettişliği görevini yürüten Sapançalı Hakkı, Topçu İhsan, Nail, Atif, Hüsrev Sami gibi birçok subayın da askerlikle ilişkileri kesilmişti⁹. Fakat bu durum Yakup Cemil Bey ve diğer İttihatçı subayların askerî faaliyetlerde bulunmalarının önünde engel değildi.

Bâb-ı Âli Baskını sonrasında kurulan Mahmut Şevket Paşa Hükümeti savaşı devam ettirme kararı aldı fakat cephelelerdeki durum değişmedi. Ağır yenilgiler üzerine Balkan devletleriyle uğrunda hükümet yıkılan Edirne de dâhil olmak üzere Balkan topraklarının kaybedildiği 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması imzalandı¹⁰. Bu arada 23 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa bir suikast sonucu öldürülünce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "*tam iktidar*" dönemi olarak tanımlanan Sait Halim Paşa Hükümeti kuruldu. 1913'ün yaz aylarında Osmanlı Devleti'nden ele geçirdikleri toprakları paylaşma konusunda Balkan devletleri arasında çatışma ihtimali baş gösterince İttihat ve Terakki'nin Enver Bey'in başını çektiği genç subaylar grubu savaşa girilmesi ve Balkan topraklarının geri alınması için baskı uygulamaya başladılar. Özellikle dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ahmet İzzet Paşa ve nispeten yaşlı subayların daha temkinli hareket etme tavsiyelerine rağmen genç subayların baskısı ile II. Balkan Savaşı'na girildi. Bu savaşta

⁷ Bâb-ı Âli Baskını hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Fuat Türkeldi, *Görüp İştittiklerim*, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1987, s. 77-82; Samih Nafiz Tansu, *İttihâd ve Terakki İçinde Dönerler*, (Anlatan: Galip Vardar), Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 146-172; Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2004, s.416-446.

⁸ BOA, BEO, 004553/341424, 3-1.

⁹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2006, s. 319.

¹⁰ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s. 335-337; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkulâbı Tarihi*, II/2, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1983, s. 279-384.

resmi olarak asker olmamasına rağmen Yakup Cemil Bey de milis kuvvetleriyle yer almış ve Edirne'nin kurtuluşuna katkı sağlamıştı¹¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra kurulan Sait Halim Paşa Hükümeti ile tam iktidar mevkiine geçmişti. Fakat bu dönemde cemiyet içerisinde asker-sivil çatışması denebilecek sorunlar artmaya başlamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti yapısı itibarıyla belirlenmiş bir liderden yoksun olmasına rağmen, meşrutiyet öncesinde ve sonrasında özellikle cemiyetin en üst yönetim organı olan Merkez-i Umûmî üzerindeki etkisi nedeniyle Talat Bey doğal lider gibi görünüyordu. Talat Bey'in Meşrutiyet dönemi hükümetlerinden bazılarında nazırlık makamına oturması özellikle cemiyetin yukarıda bahsedilen genç subaylardan meydana gelen üyelerini rahatsız ediyordu. Talat Bey, cemiyet içerisindeki gücünü daha çok sivillerden ve kontrolü altındaki parlamentodan alırken asker üyeler belli bir lidere sahip olmasalar da Enver Bey'in etrafında toplanmışlardı. Yakup Cemil, Süleyman Askerî, Sapançalı Hakkı, Topçu İhsan, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami, Kuşçubaşı Eşref gibi genç ve eski subay grubu Talat Bey'in cemiyet içerisinde otoriter tavırlarını eleştiriyorlar ve nazır olmasına karşı çıkıyorlardı. Hatta Sait Halim Paşa hükümetinin kuruluşu aşamasında bu tutumlarını açık bir şekilde ifade etmelerine rağmen, Talat Bey'in Dâhiliye Nazırı olmasını engelleyemediler¹².

II. Balkan Savaşı'na girme konusunda tereddüt gösteren, ayrıca ordu içerisinde beklenen reform ve tasfiye çalışmalarını geciktirdiği düşünülen Ahmet İzzet Paşa'nın görevden alınması gündeme gelince İttihat ve Terakki'nin, Yakup Cemil Bey'in de içinde bulunduğu fedai üyeleri, Enver Bey'in Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olması yönünde cemiyete ve hükümete baskı uygulamaya başladılar. Sadrazamın ve Talat Bey'in karşı çıkmalarına ve engelleme çabalarına rağmen bu baskı sonuç verdi ve Enver Bey iki rütbe birden alarak 1914 yılı başında Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi oldu¹³.

Temellerini Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak katılan subayların oluşturduğu iddia edilen ve resmî olarak 30 Kasım 1913'te¹⁴ kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'ya giren Yakup Cemil Bey; I. Dünya Savaşı başlarında savaş durumunda Kafkas Cephesi'ni organize etmek ve sınır ötesinde operasyon yapmak üzere hazırlanan Teşkilat-ı Mahsusa misyonu çerçevesinde gönüllü müfrezeleriyle Trabzon bölgesine gönderildi¹⁵. 1913 yılında askerlikten çıkarılmış olmasına rağmen seferberlik kapsamında ihtiyat subayı olarak Teşkilat-ı Mahsusa'ya dâhil olmuştu. Kafkas Cephesi Lazistan Mıntıkası'ndaki faaliyetleri üzerine 10 Haziran 1915 tarihli padişah iradesi ile ihtiyat binbaşılığına yükseltilen Yakup

¹¹ Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşoru*, s. 169-172.

¹² Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdeleri ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü? Hüriyet Yayınları*, İstanbul, 1975, s. 161-169.

¹³ Enver Bey'in Harbiye Nazırı olma süreci hakkında geniş bilgi için bkz: Esatlı, *İttihat ve Terakki*, s.170-215; Tansu, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, s. 298-326.

¹⁴ Polat Safî, *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s. 119.

¹⁵ Teşkilat-ı Mahsusa'nın ve Yakup Cemil Bey'in Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Arif Cemil, *Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa*, Arma Yayınları, 2 Baskı, İstanbul, (Tarihsiz), s. 135-160; Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, Cilt I: 1914-1916*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014; Mehmet Bilgin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2017.

Cemil Bey¹⁶, Kafkas Cephesi'nin farklı bölgelerinde görev yaptıktan sonra İstanbul'a döndü ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan kendisinin rütbesinin yükseltilerek bir kolordunun kumandanlığına atanmasını istedi. Fakat Enver Paşa ihtiyat subaylarının en fazla binbaşılığa yükselebileceği gerekçesiyle bu talebini reddedince Yakup Cemil Bey, hükümete karşı tepki göstermeye başladı. Diğer taraftan Yakup Cemil Bey ile birlikte Enver Paşa'nın yakınlarından olan Sapançalı Hakkı Bey savaşın başlarında Teşkilat-ı Mahsûsa görevi ile gönderildiği Suriye'den döndükten sonra ordu müteahhitliğine başlamıştı. Bu kapsamda henüz savaşa girmemiş olan Romanya'dan satın aldığı unları Harbiye Nezareti'ne satarak ticaret yapıyordu. Çanakkale Savaşlarının başarı ile sonuçlandırılmasından sonra Sapançalı Hakkı Bey Romanya'da bulunduğu bir sırada bazı İngiliz yetkililer Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında müttefiklerden ayrı olarak bir barış anlaşması yapılabileceğini, bu konuda hükümetle görüşmesini istediler. Sapançalı Hakkı Bey¹⁷ herhangi bir resmi görevi olmadığı gerekçesi ile teklifi geri çevirmesine rağmen, ülkeye döndükten sonra bazı dost meclislerinde bu tekliften bahsetmişti. Rütbesinin yükseltilmemesi nedeniyle Enver Paşa ve hükümete kırıgın olan Yakup Cemil Bey bahsedilen teklifin savaştan kurtulmak için bir fırsat olduğunu ve değerlendirilmesi gerektiğini savunarak hükümet ve cemiyet yetkilileriyle bu konuda çeşitli görüşmeler yaptı. Kendi silahlarının gölgesinde Harbiye Nazırı seçtirme başarısını gösteren bu fedai subay ve görevlilerin tutumu aslında İttihat ve Terakki içerisinde de huzursuzluklara neden oluyordu. Özellikle cemiyetin sivil kanadının lideri olarak görülen Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Enver Paşa'ya sadık Yakup Cemil Bey gibi isimlerden rahatsızdı. Yakup Cemil Bey, İngiltere ile barış konusunu Talat Bey'e de açmıştı. Talat Bey ilk başta kabul eder görünerek Yakup Cemil Bey'i cesaretlendirmiş ama aynı zamanda onun hareketlerini polis marifetiyle takip ettirmişti. Yakup Cemil Bey, teklifini kabul ettiremeyince bu kez daha önce Bâb-ı Âlî Baskınında başardıkları gibi İttihatçı hükümete karşı bir darbe planı örgütlemeye girişti. Karargâh olarak kullandığı Meserret Otel'i'nde çeşitli çevrelerle ve kendisi gibi Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarıyla toplantılar yapıyordu. Talat Bey'in emri ile uzun takiplerden sonra darbe planını gerçekleştirilmeden Yakup Cemil Bey ve etrafına topladığı arkadaşları tutuklandılar. Çok sayıda ismin dâhil olduğu olay Divan-ı Harb-i Örfi tarafından incelendi ve zanlılar yargılandı. Aslında bu dava cemiyet içerisinde Talat Bey ve Enver Paşa arasındaki güç mücadelesinde Talat Bey'in ön plana çıkmasını sağlamıştı. Çünkü Enver Paşa'nın nazırlık makamına çıkmasını istememesine rağmen fedai subay grubunun baskısı ile buna razı olmak zorunda kalan Talat Bey için bu durum Enver Paşa'nın etrafını boşaltmak konusunda önemli bir fırsattı¹⁸. Öyle de olacaktır. Divan-ı Harb-i Örfi Yakup Cemil Bey hakkında idam kararı vermesine rağmen, o sırada Avrupa gezisine çıkan Enver Paşa infazın kendisi gelinceye kadar gerçekleştirilmemesini istemişti. Fakat o henüz Avrupa'dan dönmeden Talat Bey Harbiye Nazırı Vekili sıfatıyla idam kararını onayladı ve

¹⁶ BOA, BEO, 004553, 341424, 3-1.

¹⁷ Sapançalı Hakkı Bey ve bu dönemdeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Seydi Vakkas Toprak, "Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu IV Bildiriler, I*, Kocaeli, 2018, s. 1135-1150.

¹⁸ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Haz. Samih Nafiz Tansu), Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957, s. 134-150; Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 377-387.

9 Eylül 1916 tarihli Padişah İradesi¹⁹ gereğince Yakup Cemil Bey 10 Eylül 1916'da idam edildi²⁰. Darbe planına dâhil oldukları gerekçesiyle Enver Bey'in en yakın arkadaşları ve sadık dostları olan Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami gibi isimler de çeşitli yerlere sürgüne gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldılar²¹.

Yakup Cemil Bey'in idamı meselesi döneme ait hatıralarda biraz efsane biraz gerçek olarak tafsilatıyla anlatılmaktadır. Bu versiyonlardan bazılarına göre; idam esnasında kendisine vasiyeti sorulmuş herhangi bir mal varlığı olmadığını, ailesi ve çocuklarına İttihat ve Terakki'nin sahip çıkacağını söylemiş ve idamından kısa bir süre sonra da dört kişilik ailesine 33'er kuruş maaş bağlanmıştı²².

Mütareke Döneminde Yakup Cemil Bey'in Ailesi Tarafından Hükümet'e Yapılan Başvuru ve Sonucu

1918 yılının yaz aylarından itibaren Osmanlı Devleti ve müttefikleri açısından artık I. Dünya Savaşı sürdürülebilir olmaktan çıkınca başta bulunan Talat Paşa Hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etmiş ve yerine 14 Ekim 1918'de nispeten ılımlı Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştu. Yeni hükümet ilk iş olarak mütareke yolları aramış ve Kutülamare Savaşı'nda esir alınan İngiliz General Charles V. F. Townshend aracılığı ile İtilaf Devletleri'ne mütareke teklifinde bulunmuştu. Teklif olumlu karşılınca 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı ve Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı sona erdi.

Meşrutiyet'in ilanından Mahmut Şevket Paşa suikastına kadar denetleme, bu tarihten itibaren de tam müktedir olarak ülkenin kaderini ellerinde bulunduran İttihat ve Terakki Hükümeti'nin istifası üzerine ülkede siyasi, idari, askeri alanlarda yeni gelişmeler yaşanmaya başladı. Savaş şartlarının da etkisi ile otoriter bir yönetim sergileyen İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesi ile birlikte basın üzerindeki sansür ortadan kalktı ve siyasi görüşleri nedeniyle sürgüne gönderilmiş veya ülkeyi terk etmek zorunda kalmış muhalifler

¹⁹ BOA, *Dosya Usulü İradeler (İ-DUİT)*, 00172/79, 2-1. Yakup Cemil Bey'i yargılayan Divan-ı Harbi Örfi'nin mazbatasında Hıyanet-i Harbiye Kanunu'nun 16. Maddesi gereğince verilen idam kararının gerekçesi şu şekilde açıklanmıştı: "*Osmanlı veya müttefikleri askerini fesad ve isyana teşvik etmek; düşman kuva-yı harbiyesine müzaheret veya Osmanlı ve müttefikleri kuva-yı harbiyesine irâs-ı mazarrat kasdıyla...*" icra edilen teşvikat seferberlik ve harb esnasında hıyanet-i harbiye addolunarak faili idam olunur". (BOA, BEO, 004553, 341424, 8-2).

²⁰ Bazı kaynaklarda Yakup Cemil Bey'in idam tarihi 11 Eylül veya 12 Eylül 1916 olarak zikredilse de ailesinin 26 Ocak 1919'da Sadrazamlık makamına yaptığı başvuruda idam tarihi 10 Eylül 1916 olarak zikredilmektedir. (BOA, BEO, 004553/341424, 2-1). Bununla birlikte Tanin gazetesi idam haberini 12 Eylül 1916 tarihli sayısında vermişti. 12 Eylül 1916 tarihli Tanin gazetesi idam sürecini haberleştirirken meseleyi, Yakup Cemil Bey'in usulsüz bir şekilde rütbesinin yükseltilmesi talebinin reddedilmesine kızarak başladığı kişisel bir kırgınlığın siyasi bir mahiyete bürünmesi şeklinde izah etmektedir. (*Tanin*, 30 Ağustos 1332/12 Eylül 1916, No: 2784).

²¹ Esatlı, *İttihat ve Terakki*; Tansu, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, s. 424-538. Örneğin Dahiliye Nazırı Talat Bey imzasıyla Aydın Vilâyetine gönderilen 28 Ağustos 1916 tarihli yazıda; İttihat ve Terakki eski Murahhaslarından Hüsrev Bey'in İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığı ifade edilerek, kendisinin Yakup Cemil Bey hadisesine katıldığı düşünülüyor olduğundan İzmir'e ulaştığında dikkatli bir şekilde takip edilmesi, şüpheli hal ve hareketi görüldüğü takdirde de derhal vilayet haricine çıkarılması isteniyordu. (BOA, DH, ŞFR, 67/ 126. 1-1). Yakup Cemil Bey yukarıda Talat Bey'in ifade ettiği gibi İzmir'e gitmemiş olmalı ki bu kez Talat Bey 11 Eylül 1916'da Eskişehir Mutasarıflığına gönderdiği telgrafta "*Orada bulunan Hüsrev Bey'in iş'ar-ı ahire değin başka mahalle gitmesine meydan verilmemesi*"ni istiyordu. (BOA, DH, ŞFR, 67/248.1-1).

²² İleride görüleceği üzere iddia edilen bu miktar doğru değildir.

birer birer İstanbul'a döndüler. Savaş yıllarında yaşanan bütün hatalardan ve kötü yönetimden sorumlu tutulan İttihatçılar gerek muhaliflerin gerekse mütarekeden sonra işgallere girişen İtilaf Devletlerinin hedefi haline geldi. Bu arada İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri Enver, Cemal ve Talat Paşaların diğer bazı İttihatçılar ile birlikte 1-2 Kasım 1918'de adil yargılanma imkânının olmaması ve hayatlarının tehlike altında olduğu gerekçesi ile yurt dışına çıkmaları kamuoyunda İttihat ve Terakki'ye karşı tepkiyi daha da körükledi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1-5 Kasım 1918'de yaptığı son kongresinde kendini feshetmesi ve yerine Teceddüt Fırkası'nın kurulması da tepkiyi dindirmeye yetmedi. İtilaf Devletleri'nin baskısı ile Meclis-i Mebusan'da başta Ermenilere karşı gerçekleştirilen tehcir meselesi olmak üzere savaş yıllarındaki uygulamaları incelemek üzere soruşturma komisyonları oluşturuldu. Bunun yanında nezaretlerdeki suiistimalleri incelemek ve sorumluları cezalandırmak için de Tetkik-i Seyyiat Komisyonları kuruldu.²³ Muhalif basının da etkisi ile süreç tam bir İttihatçı avına dönüşmekte gecikmedi. İttihatçılara karşı yeterince sert olmamakla ve liderlerinin yurt dışına çıkmasına göz yummakla eleştirilen Ahmet İzzet Paşa hükümeti 8 Kasım'da istifa edince yerine 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa hükümeti kuruldu. Yeni hükümet muhalifleri tatmin etmekten uzak olsa da İttihatçılara karşı daha sert politikalar uygulamaya başladı.²⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve onun savaş yıllarındaki uygulamalarına karşı nefretin giderek yükseldiği bu dönemde kendisinin İttihatçılar tarafından mağdur edildiğini düşünen muhalifler legal ve illegal yollardan haklarını aramaya başladılar. Hatta siyaseten mağdur edildiği düşünülen muhaliflerin haklarını aramak ve korumak üzere 22 Şubat 1919'da Mağdûrin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti kuruldu.²⁵

Muhaliflerin bir yandan haklarını aramak bir yandan da kişisel düşmanlıklarından dolayı intikam almak üzere başlattıkları bu süreçte İttihat ve Terakki'nin kendi içindeki mücadelelerden dolayı mağdur edildiğini düşünen kesimler de harekete geçtiler. İttihatçı çevrelerdeki bu durumun hükümet ve muhalifler tarafından memnuniyetle karşılandığı hatta mağdur İttihatçıların desteklendiği görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin iç hesaplaşması olarak değerlendirilebilecek konuların en önemlilerinden biri de İttihat ve Terakki Hükümeti'ni darbe yoluyla yıkmayı planladığı gerekçesiyle yargılanan ve idam edilen Yakup Cemil Bey'in ailesinin hükümete başvurusuydu.

Yakup Cemil Bey'in birinci eşi Fatma ve ikinci Eşi Nevber Hanımlar 26 Ocak 1919'da Sadrazamlık makamına sundukları dilekçe şöyleydi:

"...Biz 28 Ağustos 332 tarihinde İttihâd ve Terakkî Hükümeti tarafından hainâne bir surette ve surf şahsî ihtiraslar uğrunda idam edilen Kaimakam Yakub Cemil Bey'in zevceleriyiz. Nevber Hanım aynı zamanda merhumum

²³ Harbiye Nezaret'ne bağlı Tetkik-i Seyyiat Komisyonu 26 Kasım 1918'de kurulmuştu. (BOA, DUIT, 175/114-1); Dahiliye Nezareti Tetkik-i Seyyiat Komisyonu ise 24 Kasım 1918'de kurulmuştu. (Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s.64-65).

²⁴ Asaf Özkan, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsûsalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.145-146.

²⁵ BOA, *Dahiliye Emniyet-i Umümiye Müdüriyeti (DH, EUM)*, 5. Şb, D: 79, G: 30. Mağdûrin-i Siyasiye Tevün Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz: Haluk Selvi, "Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar ve Mağdûrin-i Siyasiye Tevün Cemiyeti" *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, X/1, 2008, s. 289-300.

biraktığı üç yetim sabinin validesi ve vasisidir. Bütün memleketçe ve hatta Avrupa'ca tekmil çirkinliğiyle şüyü bulan bu elim cinayetin bugünkü ricâl-i hükümetimizce de unutulmamış olması tabiidir. Zevcimiz herkesçe malum olduğu üzere eski katil hükümetin erkânıyla pek yakından temasta bulunuyordu. Mahud fırkanın üst tabakasında bulunmasına rağmen vatanın dâhilen hainâne kemirilmesine ve haricen caniyâne mahva sürüklenmesine tahammül edememiş ve mütevâtiren malum olduğu üzere fırkanın tağyir-i siyasetine sarf-ı mesai eylemiştir. Va-eseña ki fırka ve hükümet erkânı bu mesai-i vatanperveraneyi kendi amâl-i hasisânelerine mugayir görmüş ve merhumu ani ve gayr-i kanuni surette tevkif ve derakâb esrarengiz surette kurşuna dizmiştir. Fikrimizce bu cinayet üç yetim ile iki dul kadını ağlatacak bir facia olmaktan ziyade bir mahkeme-i adalet huzurunda tavazzuh ettikten sonra tarihimizin kara sahifelerini büsbütün karartacak bir leke ve bizim kadar nesl-i âtiyi ağlatacak bir hıyanettir. Binaenaleyh kanun ve hukuk-ı vatan namına bu cinayetin tetkikiyle katillerin tecziyesi için mehâkim-i aidesine müracaat edileceğinden müteveffa-yı muamileyh hakkındaki karar ve hükmün bir suret-i musaddakasının tarafımıza itası. Şunu da ilaveten arz edelim ki hükümet-i sabıka zevcimizi itlaf ile canavarlığını teskin edememiş ve bizim ile yetimlerden de intikam almıştır. Zevcimiz vazife-i askeriyesi başında kaimakam rütbesini haiz iken bize ve yetimlere müstehak olduğumuz maaşı tahsis etmemiş ve yalnız muhtacîn tertibinden kırkar kuruş vermek küçüklüğünü göstermiştir. Onun için bu babdaki hakk-ı kanunimizin de nazara alınmasını ve tarih-i katlinden itibaren hakkımızın verilmesini istida eyleriz. Olbabda ve herhalde emrûferman hazreti velîyyülemdir.

26 Kanun-i Sani 335

Merhumun İkinci Heremi ve üç yetimin Tomris, Ülker ve Cemile'nin Validesi Nevber

Mazlumen maktul Yakub Cemil Bey'in Birinci Haremi Fatma".²⁶

Yakup Cemil'in idamıyla ilgili tek itiraz eşleri tarafından verilen dilekçeden ibaret değildi. Bundan kısa bir süre sonra 1 Şubat 1919'da bu kez Yakup Cemil Bey'in kardeşleri Seyyit Mehmet Bey ve Kemal Bey, Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak kardeşlerinin idamı ve bundan sonra takip altında tutulmaları nedeniyle ticarethanelerinin iki yıl boyunca kapalı kaldığını ifade ederek bu duruma sebep olanların cezalandırılmasını ve kendilerinin 120 bin liralık zararlarının tazmin edilmesini istediler²⁷. Yakup Cemil Bey'in kardeşlerinin Dâhiliye Nezareti'ne verdikleri dilekçe Alemdar gazetesinde de yayımlanmıştı. Mütarekeden sonra yeniden yayın hayatına başlayan Alemdar gazetesi, dönemin en sert İttihatçı karşıtı yayın organlarından biri olması hasebiyle cemiyet içerisinde kişiler tarafından verilen bu dilekçeyi memnuniyetle karşılamış hatta Yakup Cemil Bey'in haksız yere idam edildiğini içeren bir yorumla haberleştirmişti. Alemdar'ın yorumuna göre; Çanakkale Savaşlarında elde edilen başarı üzerine İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile oldukça müsnet şartlarda bir

²⁶ BOA, BEO, 004553/341424, 2-1.

²⁷ BOA, Dâhiliye Nezareti İrade-i Umümiye (DH, İ, UM), 19, 4, 1/74, 3-1.

barış yapmaya niyetlendiği haber alınmıştı. Esasen gazetenin “bir takım canı ve alçak zimamdârların eser-i melâneti” olarak girildiğini ifade ettiği savaştan bu şekilde çekilmekle çok ciddi faydalar sağlanabilir, hatta Türkiye için parlak bir gelecek kurulabilirdi. İşte bu fırsatı değerlendirmek isteyen Yakup Cemil Bey; Talat, Enver, Nazım ve diğer İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmî üyelerine İngilizlerle ayrı bir barış antlaşması imzalanmasını teklif etmiş ve bu fikrini destekleyecek gerekçelerini sıralamıştı. Fakat gazeteye göre Merkez-i Umûmî azaları Yakup Cemil Bey’in bu düşüncelerini memnuniyetle kabul etmiş görünmelerine ve onu cesaretlendirmelerine rağmen, “saman altından su yürüterek merhumu iğfal ve hafıyyen tevkif ve idam ettirmişlerdi”.²⁸

Yakup Cemil Bey’in kardeşlerinin Dahiliye Nezareti’ne sundukları dilekçe şöyleydi:

“Elyevm vâdi-i fıarda bulunan sadr-ı esbâk Talat ve Harbiye Nazır-ı Esbâkı Enver ve Maarif Nazır-ı Esbâkı Doktor Nazım ve Cerrahpaşa’da sakin Filibeli Hilmi ve Doktor Bahaddin Şakir ile İttihâd ve Terakkî Cemiyeti Merkez-i Umûmî azasından İaşe Nazır-ı Sâbıkı Kemal ve Kanlıca’da sakin Doktor Rûsûhi ve Veznedarı Nihad ve Trabzonlu Rıza ve Kızıltoprak’ta sakin Atıf ve Cerrahpaşa’da sakin Ziya Gökâlâp ve Murahhas Küçük Talat Beyler vesair şerik-i cürümleri tarafından biraderimiz asâkir-i şahane binbaşılardan Merhum Yakub Cemil Bey’in Çanakkale muzafferiyet-i kahramanânesini müteakib dest-i ittifak uzatmak isteyen İngilizlerle namuskârâne bir sulh akdiyle düçâr olduğumuz harb-i umûmî felaketinden milleti halas etmek maksad-ı sulhperverânesi ile salıfüzûzır zevâta müracaatla efkâr ve mütalaatını ayrıca beyan etmişti. Edilen içtima-i umûmilerinde merhum mumaileyhi teşvik ve tergib ve hatta bu sulh meselesi hakkında kendisine Harbiye Nezareti’nde İnzibat Dairesinde bir daire ifraz ile muavenet ve müzaheretle bulunacaklarını vaad ile harekât-ı sulhperverane-i mezkûreyi suret-i zahirede himaye ve te’rib ettikleri halde mumaileyhin bilahare iktisab edeceği şân ve refet-i ahrarâneyi istirkâb ettiklerinden bil-iğfal hafıyyen tevkif ve gayr-i kanuni surette idam eyledikleri olbabda evrak dosyasının ve Divân-ı Harb mazbatalarının mütalaasından rehin-i mertebe-i sübût olacağından Divân-ı Harb-i Örfî’ye karar-ı idamı vermeye mecbur eden esamisi muharrer eşhasın hemen biltevkif muhakemelerinin icrasıyla tecziyelerini talep eylerim”.²⁹

Hükümetin ve Alemdar gazetesinin Yakup Cemil Bey meselesine dair itirazları bu şekilde sahiplenmesinin yukarıda belirtildiği üzere İttihat ve Terakki içerisinde cemiyet yöneticilerine yönelik eleştirilerin dönemin İttihatçı karşıtı politikasını meşrulaştırmasının yanında farklı sebepleri de vardı. Yakup Cemil Bey’in sulh-ı münferid ve İttihatçı hükümete darbe girişimi iddialarında adı geçen hatta Yakup Cemil’in akıl hocası olduğu iddia edilen Sapançalı Hakkı Bey’in imtiyaz sahibi olduğu İstiklâl gazetesinin 3 Şubat 1919 tarihli sayısında, Avrupa’daki Barış Konferansına gidecek bazı yetkililerin İstanbul Muhafızlığına müracaat ederek savaş zamanında bile Türkiye’de İtilaf Devletleri lehine bir

²⁸ Alemdar, 23 Şubat 1335/1919, Sayı: 1375-65.

²⁹ Alemdar, 23 Şubat 1335/1919, Sayı: 1375-65.

cereyan olduğunu ispat edebilmek için Yakup Cemil Bey'in yargılama evrakını talep ettikleri belirtilmekteydi.³⁰ Ayrıca Dâhiliye Nezareti'nin, Yakup Cemil Bey'in kardeşlerinin verdikleri dilekçede zikredilen isimler açısından bu dilekçeyi suç duyurusu olarak değerlendirmek istediği anlaşılmaktadır. Çünkü Dâhiliye Nezareti dilekçeyi Harbiye Nezareti'ne havale ederken içeriğinin tutuklu bulunan bazı kişilerin suçluluklarını ispat edecek öneme haiz olduğunu değerlendirerek bir an evvel Divân-ı Harp tarafından gereğinin yapılmasını istiyordu.³¹ Dolayısıyla hükümet açısından mesele sadece Yakup Cemil Bey ailesinin mağduriyetini giderme hassasiyetiyle ilgili değildi. Bunun yanında siyaseten bu meselenin kullanılmak istendiği anlaşılmaktadır.

Harbiye Nezareti Yakup Cemil Bey'in kardeşlerinin dilekçesini zaman kaybetmeden Divan-ı Harbe havale etmişti. Fakat Divân-ı Harbin yaptığı değerlendirmede, her şeyden önce konunun şahsî hukuku ilgilendirmesi, dava konusunun davacıların askerî sıfatlarından kaynaklanmaması ve Divan-ı Harbin de Askerî Ceza Kanunu'nun 7. Maddesine göre bu tür davalarda yetkili olmaması nedeniyle Mahkeme-i Şeriye ve Nizamiyeye başvurulması gerektiği belirtilmişti³².

Sadaret, Fatma ve Nevber Hanımların dilekçelerini gereğinin yapılması isteğiyle Harbiye Nezareti'ne havale etti³³. Harbiye Nezareti ailenin talep ettiği belgeleri göndermekle birlikte maaş hakkındaki itirazın Şûra-yı Devlet tarafından değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek dilekçeyi Dâhiliye Nezareti'ne gönderdi.³⁴

Yakup Cemil Bey'in eşlerinin kendilerine bağlanan maaşa dair şikâyetleri Dâhiliye Nezareti tarafından Şûra-yı Devlet'e havale edildi. Nezaret Şûra-yı Devlet'ten Yakup Cemil Bey gibi askerlikten çıkarılarak meslekle ilişkisi kesilenlerin vefatlarında ailelerine bağlanacak maaşın Şûra-yı Devlet'in vazifesi içerisinde bulunmasına rağmen, dava sahiplerine hangi kanuna dayanılarak maaş tahsis edilmediğini ifade eden açıklamayı bir an evvel Harbiye Nezareti'ne bildirmesini istemişti³⁵.

Şûra-yı Devlet, Harbiye Nezareti'nden Yakup Cemil Bey'in ailesine idamından sonra bağlanan maaşının hangi rütbe üzerinden ve hangi uygulamaya göre verildiğini sormuş olmalı ki Harbiye Nezareti 8 Temmuz 1919'da gönderdiği bir yazıyla gerekli açıklamayı yapmıştı. Buna göre; Yakup Cemil Bey'in, varislerinin dilekçelerinde iddia ettiklerinin aksine kaymakam rütbesinde değil muvazzaf olarak son rütbesinin yüzbaşı olduğu tespit edilmişti. Son savaşta verdiği hizmetler dolayısıyla ihtiyat binbaşılığına yükseltilmiş ve bu görevde iken de yapılan yargılama sonucunda suçu sabit görülerek idam edilmişti. Ardından hizmet süresi ve rütbesi göz önünde bulundurularak ailesinin kanunen hak ettiği maaş eceliyle vefat edenler gibi tahsis edilmişti³⁶.

Konuyla ilgili hazırlanan evraka göre Yakup Cemil Bey, en son resmi olarak 19 Ekim 1912'de yüzbaşı rütbesi ile I. Balkan Savaşı'nda 3. Kolordu, 24. Alay, 2. Tabur, 5. Bölük emrine atanmıştı. 23 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki'ye mensup subaylarla birlikte

³⁰ *İstiklâl*, 3 Şubat 1335/1919.

³¹ *BOA, DH, İ. UM*, 19, 4, 1/74, 3-1.

³² *BOA, DH, İ. UM*, 19, 4, 1/74, 2-1; *BOA, DH, İ. UM*, 19, 4, 1/74, 6-1.

³³ *BOA, BEO*, 004553/341424, 1-1.

³⁴ *BOA, DH, İ. UM*, 19, 4, 1/74, 5-1.

³⁵ *BOA, BEO*, 004553/341424, 5-2.

³⁶ *BOA, BEO*, 004553/341424, 6-1.

gerçekleştirilen Bâb-ı Âli baskınındaki faaliyetleri nedeniyle 4 Şubat 1913'te askerlikle ilişkisi kesilmişti. Daha sonra I. Dünya Savaşı öncesinde kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'da görevlendirilmiş ve Lazistan mıntikasındaki faaliyetlerinden dolayı rütbesi 10 Haziran 1915 tarihli İrade-i Seniye ile ihtiyat binbaşılığına yükseltilmişti. İdamına kadar bu rütbede görev yaptığı anlaşılan Yakup Cemil Bey öldüğünde varislerine 10 Eylül 1916'dan itibaren 40 kuruşu eşi Ayşe Hanım'a³⁷; 40 kuruşu eşi Fatma Hanım'a; 66 kuruşu kızı Tomris Hanım'a; 66 kuruşu kızı Ülker Hanım'a³⁸; 40 kuruşu annesi Servet Hanım'a; 40 kuruşu büyükannesi Emine Hanım'a olmak üzere toplam 292 kuruş maaş bağlanmıştı³⁹.

Harbiye Nezareti'nin aileye gönderdiği diğer belge ise Yakup Cemil Bey'in idamına ilişkin padişah iradesiydi. İrade-i Seniye şöyleydi:

“İrade-i Seniye Sureti

İçtima-i hafî akdiyle Devlet-i Osmaniye askerini düşman tarafında imale ve kabine-i hümayundan bu imaleye muhalefet edecek olan Harbiye Nazırını ifna suretiyle hükümetin siyaset-i hariciyesini tebdil ve ittifak-ı hazırı fesh ve iptal ile İtilaf Hükümetiyle uyuşmayı temin maksadına matuf efale ictisar eylediği ve işbu kazıyye-i isyan ve fesad dahi ordu-yı hümayunun düşman tarafına geçmesi esasatına müstenid olduğu bilmuhakeme sabit olan İhtiyat Binbaşılardan Yakub Cemil Bey'in hıyanet-i harbiye kanununun on dördüncü maddesi altıncı fıkrasına tevfikan idamına ve kendisi İhtiyat Binbaşısı olmak itibarıyla işbu cezasının Askerî Ceza Kanununun on altıncı maddesi tarifâtı veçhile icrasına dair Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisinden vicahen verilen karar tasdik olunmuştur.

İşbu irade-i seniyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur. 11 Zilkade 334 ve 27 Ağustos 332

*Mehmed Reşad Harbiye Nazırı Vekili Talat Sadrazam Mehmed Said”.*⁴⁰

Harbiye Nezareti'nden gerekli bilgilerin alınmasından sonra Şûra-yı Devlet son kararını 20 Temmuz 1919 tarihli mazbata ile ilgili makamlara bildirdi. Buna göre, Fatma ve Nevber Hanımların hak ettikleri maaş yerine kendilerine sadece Muhtacın Tertibinden 40'ar kuruş tahsis edildiğine dair iddialarının gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmıştı. Ayrıca yine Yakup Cemil Bey'in idam edildiğinde rütbesinin kaymakam olduğuna dair iddia da Harbiye Nezareti'nden alınan kişisel evrakı ile reddedilmişti. Buna göre Yakup Cemil Bey'in en son resmi görevine yüzbaşı rütbesi ile atandığı, savaşın başlamasından sonra mensup olduğu Teşkilat-ı Mahsusa'da gösterdiği faaliyetler üzerine ihtiyat binbaşılığına yükseltildiği anlaşılmıştı. Dolayısıyla Şûra-yı Devlet konu ile ilgili yapılacak başka bir

³⁷ Yakup Cemil Bey'in eşlerinin isimleri diğer belgede Fatma ve Nevber olarak geçmekte iken burada Nevber Hanım zikredilmemektedir. Bu durumda ya sehven bir hata yapılmıştır ya da Nevber Hanım'ın ismi Ayşe Nevber olmalıdır.

³⁸ Fatma ve Nevber Hanımlar imzasıyla Sadarete verilen dilekçede Yakup Cemil Bey'in Tomris, Ülker ve Cemile isimleriyle üç kızından bahsedilirken bu belgede Cemile Hanım'ın adı geçmemektedir.

³⁹ BOA, BEO, 004553/341424, 3-1.

⁴⁰ BOA, İ-DUIT, 00172, 79, 2-1; BOA, BEO, 004553/341424, 4-1.

işlemin bulunmadığını, ailenin maaş miktarı ile ilgili şikâyeti varsa ayrıca bir dilekçe ile müracaat edebileceğini belirterek konuyu sonuçlandırmıştı.⁴¹

Sonuç

Yakup Cemil Bey konusunun mütareke döneminde gündeme gelmesinin aslında iki boyutu vardı. Bunlardan birincisi İstanbul Hükümetlerinin bu konuya bakışları ve yaptıkları muameleler, diğeri de Yakup Cemil Bey'in ailesi ve kardeşlerinin mütarekeden sonra ortaya çıkan İttihatçı karşıtı ortamdan yararlanma isteği idi.

Meşrutiyet öncesi ve sonrasının tipik komitacı İttihatçılarından olan Yakup Cemil Bey, esasen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin özellikle muhalif kesimlere karşı şiddet yoluyla yıldırma politikasının en azılı uygulayıcılarından birisiydi. Esasen Bâb-ı Âlî Baskınında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurması hatta diğerk hükümet üyelerini de ortadan kaldırmayı teklif etmesi, Enver Paşa'ya ve onun üzerinden İttihat ve Terakki'ye sınırsız sadakati gibi gerekçelerle muhalifler tarafından nefret edilmesi gerekiyordu. Fakat son kertede İttihat ve Terakki hükümeti tarafından idam edilmiş olması muhaliflerin gözünde Yakup Cemil Bey'i mağdur bir vatansever mevkiine yerleştirmek için yeterli görülüyordu. Bu nedenle de ailesi ve kardeşlerinin Yakup Cemil'in idamı meselesini yeniden gündeme getirme çabaları gerek hükümet içerisinde gerekse bürokraside ve çeşitli toplumsal kesimlerde İttihatçı karşıtlığının yükseldiği Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde oldukça ilgi çekmişti. Fakat bu konunun hükümet tarafından sadece bir mağduriyetin izalesi çerçevesinde ele alınmadığını da belirtmek gerekir. Zaten yapılan incelemeler sonucunda, Yakup Cemil'in yargılanması ve cezalandırılması tasvip edilmese de ailenin iddia ettiği şekilde özellikle hak edilen maaş konusunda herhangi bir usulsüzlük tespit edilememişti. Hükümetin bu meseleden ayrıca siyasi bir menfaat sağlamak istediği de açıkça göze çarpmaktadır. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere Barış Konferansı'na gidecek Osmanlı heyeti, savaş döneminde İttihat ve Terakki içerisinde bile Almanya'yı terk ederek İtilaf Devletleri ile ayrı bir barış yapmak isteyen kesimlerin olduğuna dair iddialarına Yakup Cemil'in idamını delil olarak göstermek için dava dosyasını götürmek istemiş fakat dosya yetiştirilemediği için bu mümkün olmamıştı.

Yakup Cemil Bey'in ailesinin tavır ise aslında mütareke dönemi konjonktürü içerisinde sıkça rastlanabilecek bir durumu ortaya koymaktadır. İdamı esnasında vasiyetini soran yetkililere miras bırakacağı bir şeyi olmadığını geride bıraktığı çocuklarına da İttihat ve Terakki'nin sahip çıkacağını ifade ederek "yaşamın İttihat ve Terakki" son sözüyle ölüme yürüdüğü iddia edilen Yakup Cemil Bey'in ailesi, hükümete verdikleri dilekçelerinde, bu idamın hukuksuz olduğunu, vatani kurtarma kaygısının dışında amacı olmayan eşlerinin İttihatçı liderlerin hain ve cani politikaları nedeniyle idam edildiğini iddia etmişlerdi. Yine İstanbul Yenibahçe'de yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğan Yakup Cemil Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde kazandığı prestij ve maddi gücü kullanarak onunla ortak ticarete atılan kardeşlerinin idam süreci ve sonrasındaki takibat nedeniyle ticarethanelerinin kapalı kaldığı ve zarar ettikleri iddiasıyla zararlarının tazmin edilmesini istemeleri de oldukça ironiktir.

⁴¹ BOA, ŞD (Şûra-yı Devlet), 50/12, 1-1.

Kaynaklar

I. Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO, 004553/ 341424. 8-2

BEO, 004553/341424. 1-1.

BEO, 004553/341424. 2-1

BEO, 004553/341424. 3-1

BEO, 004553/341424. 4-1.

BEO, 004553/341424. 5-2.

BEO, 004553/341424. 6-1.

DH, EUM, 5. Şb, 79/30

DH, İ. UM, 19, 4, 1/74. 5-1.

DH. İ. UM, 19. 4. 1/74. 2-1

DH. İ. UM, 19. 4. 1/74. 3-1

DH. İ. UM, 19. 4. 1/74. 6-1.

DH. ŞFR, 67/126. 1-1

DH. ŞFR, 67/248. 1-1

DUİT, 175/114-1

İ-DUİT, 00172/79. 2-1

ŞD (Şûra-yı Devlet), 50/12. 1-1.

II. Gazeteler

Alemdar

İstiklâl

Tanîn

III. Hatıralar, Telif ve Tetkik Eserler

Akşin, Sina, (2006). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Yayınevi, 5. Baskı.

Ata, Ferudun (2005). *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları*. Ankara: TTK Yayınları.

Bayur, Yusuf Hikmet (1983). *Türk İnkılâbu Tarihi, II/2*. Ankara: TTK Yayınları, 3. Baskı.

Bilgin, Mehmet (2017). *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Arif Cemil (Tarihsiz). *Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa*. İstanbul: Arma Yayınları, 2 Baskı.

Ertürk, Hüsamettin (1957). *İki Devrin Perde Arkası*, (Haz: Samih Nafiz Tansu), İstanbul: Hilmi Kitabevi.

Esatlı, Mustafa Ragıp (1975). *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdeleri ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?* İstanbul: Hürriyet Yayınları.

İrtem, Süleyman Kâni (2004). *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.

Karal, Enver Ziya (Tarihsiz). *Büyük Osmanlı Tarihi, V, II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, Ankara: TTK Yayınları.

- Özkan, Asaf (2014). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülkî Bürokraside Taşfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Safi, Polat, (2020). *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Selvi, Haluk (2008). “Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar ve Mağdurin-i Siyasiye Tevaün Cemiyeti”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, X/1.
- Tansu, Samih Nafiz, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, (Anlatan: Galip Vardar), Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tetik, Ahmet (2014). *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, Cilt I: 1914-1916*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı.
- Toprak, Seydi Vakkas, (2018). “Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey”. Kocaeli: *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu IV Bildiriler, I*.
- Tunaya, Tarık Zafer, (2011). *Türkiye'de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı.
- Türkgeledi, Ali Fuat (1987). *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTK Yayınları, 4. Baskı.
- Yalçın, Soner (2001). *Teşkilat'ın İki Silahşörü*, İstanbul: Doğan Kitap, 4. Baskı.

